

**СТАНОВЛЕННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ ТЕХНІКИ В
НОРМОТВОРЧОСТІ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО
КІНЕЦЬ XIV – ПОЧАТОК XVI СТ.**

**GENESIS OF THE LEGAL TECHNICIS IN THE FORMING OF THE
NORMS IN THE GREAT LITHUANIAN PRINCIPALITY
DURING XIV-EARLY XVI CENTURIES**

В статті досліджуються загальні та особливі прийоми і засоби, що використовувалися суб'єктами нормотворчості Великого князівства Литовського в період кінця XIV– початку XVI століть, коли здійснювалась трансформація привілеїв в загальнодержавні акти і почалась систематизація права ,результатами якої були такі збірники законів як Жалувана грамота Казимира IV 1457р., Судебник 1468р. і Уставні земські грамоти. Визначається теоретико-історичне значення законодавчої техніки вказаного періоду і її вплив на подальше удосконалення юридичної науки і практики.

General and specific methods used by the subjects of norms creations of Great Lithuanian principality during XIV-early XVI centuries are examined in the article. The author mentions that privileges' transformation into general state acts was taking place at that periods as well as the beginning of law systematization. It's pointed our that those processes resulted in such codes of laws as Patent Letters by Kazymyr IV in 1457, The Code of Law of 1468 and Statute District Characters. Theoretical and historical importance of legislative technique of those times for the further development of legal science and practice is cleared up in this article.

Суттєві соціально-економічні та політичні зміни що відбувалися з кінця XIV на початку XVI століть у Великому князівстві Литовському, до складу якого входило більшість українських земель та князівств, вимагали від офіційної влади упорядкованих загальнообов'язкових законів дотримання і виконання яких забезпечувалися б державою. Життєздатність та досконалість новостворених нормативних актів залежала від майстерності законодавців,

від тих прийомів та засобів що вони застосовували при створенні законів, тобто від того що зараз визначається як законодавча техніка. Юридичною наукою в основному розглядаються проблеми поняття законодавчої техніки, її елементів, змісту, співвідношення з юридичною, нормотворчою, правотворчою технікою, її вплив на ефективність законотворчості та якості законодавства, питання реалізації правил і прийомів у законотворчій практиці. Однак багато проблем законодавчої техніки перебуває поза увагою науковців, зокрема це стосується історії становлення законодавчої техніки України.

Кількість наукових праць, що стосуються досліджень історії законодавчої техніки взагалі, є досить обмеженою. Серед них слід відзначити такі дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців як: Жени Фр. „Законодательная техника в современных гражданско-правовых кодификациях” [6,ст.147-177]; Тимошенко В. „Основні етапи систематизації законодавства в Західній Європі” [18,ст.56-107]; Прянішнікова Є. „Развитие законодательной техники в дореволюционной России” [15,ст.213-231]; Аптал Л. „Законодательная техника советского периода” [2,ст.213-249]; Мурамцева Г. „Юридическая техника: некоторые аспекты содержания понятия” [13,ст.23-37]; Дзейко Ж. „Історія законодавчої техніки в Україні періоду Княжої доби кінця IX – початку XIV” [5,ст.149-158]; Спеціальних досліджень по законодавчій техніці Великого князівства Литовського до нашого часу ще не проводилось.

Вивчення історії розвитку вітчизняної законодавчої техніки сприяє об’єктивному визначенню її сучасного стану та удосконаленню в майбутньому при створенні нових законів та систематизації законодавства.

Метою даного дослідження є виявлення і розкриття загальних та особливих юридичних прийомів та засобів в нормотворчості Великого князівства Литовського, (або інша назва в історіографії – Литовсько-Руська держава) у період кінця XIV – початку XVI століть та з’ясування теоретико-

історичного значення тогочасної законодавчої техніки для подальшого розвитку юридичної науки і практики.

В сучасній науковій літературі існує переконання що законодавча техніка – це обумовлена правовим станом певної держави система юридичних засобів і прийомів створення та систематизації законодавчих актів. До юридичних прийомів можна віднести: порядок вибору форми нормативно-правових актів, здійснення структурної побудови акту, конкретизацію правових норм, формулювання норм права у статтях законодавчого акту, прийому кодифікації, правила ратифікації міждержавних договорів у формі законів тощо. Засобами законодавчої техніки є: законодавча термінологія, законодавча конструкція, законодавчі презумпції і фікції, законодавча стилістика, засоби офіційно-документального оформлення закону (способи його побудови, реквізити тощо). Вказані та інші засоби і прийоми законодавчої техніки забезпечують насамперед точність і визначеність форми закону, а в цілому спрямовані на досягнення доступності и ефективності законодавчих актів[19,ст.503]. Законодавчу техніку слід відрізняти від законодавчого процесу – нормативно регламентованій сукупності послідовно здійснених дій щодо розробки і прийняття законів та їх оприлюднення.

Кожний період історії вітчизняного права відзначається своєю законодавчою майстерністю, рівень якої постійно удосконалювався. Становлення законодавчої техніки в нормотворчості Литовсько-Руської держави пов'язане з широкою систематизацією права, наслідками якої були збірники законодавства, що діяли на території України декілька століть. Для визначення прийомів та засобів при створенні та систематизації законів потрібно аналізувати пам'ятки права кінця XIV – початку XVI століть, що збереглися до нашого часу, а саме: жалувані урядові грамоти великих литовських князів; постанови Пани-ради, литовсько-руських сеймів і сеймиків; жалувані грамоти удільних князів, воєвод і намісників; документи дипломатичного характеру; документи церковного характеру; рішення

адміністративно-судових органів; великокняжі привілеї; уставні земські грамоти; збірники законодавства.

Еволюцію права Литовсько-Руської держави можна поділити на три етапи:

- період панування звичаєвого права у всіх сферах юридичного життя суспільства (з моменту приєднання бувших земель Київської Русі до Литовського князівства і до кінця XIV століття);

- період становлення земського литовсько-руського права коли при збереженні широкого застосування звичаєвого права з ним починає конкурувати і поступово витіснити його право писане спочатку у вигляді привілеїв і жалуваних грамот, а потім Судебником 1468 року та уставними земськими грамотами (кінець XIV – початок XVI ст.);

- період статутного права що розпочинається з моменту видання Статуту Великого князівства Литовського 1529р. та продовжується введенням в дію його наступних редакцій 1566 і 1588 року.

Предмет даної роботи – це дослідження законодавчої техніки другого періоду, часу постійного удосконалення нормотворчості та трансформації приватних привілеїв в загальнодержавні (земські) законодавчі акти.

До нашого часу дійшла велика кількість грамот що видавалася великими князям литовськими з різних причин, а в наслідок цього надзвичайно різноманітних по своєму змісту та призначенню. В збірнику литовсько-руських актів, виданих Археографічною Комісією представлено більше 20 видів таких грамот[1,т.1,2]. Серед них проф. М. Ясинський виділяє такі як: договірні, різного роду жалувані, уставні, митні, судні, послужні, вотчинні, пільгові, правдиві, присяжні, доручення, позивні, охороні, окружні, вкладні та інші [21,ст.5]. Грамоти, що мали безпосередньо законодавчий характер, як правило називалися „листами” та „привілеями”. Протягом XV ст. привілеї видаються загальнодержавні в особі вищих станів (так звані „земські привілеї”), окремим містам (переважно на магдебурзьке право), установам (церквам, монастирям), окремим класам населення (духовенству,

міщанам, господарським людям), окремим групам осіб (євреям, татарам) і врешті решт різним приватним особам [21,ст.6]. Далі М. Ясинський вказує що під назвою “привілеїв” можна розуміти три роди цілком різних за характером і предметом акти урядової діяльності, а саме:

I. Жалувані грамоти в стислому їх змісті, що вміщують в собі:

- пожалування приватним особам та установам різного нерухомого майна, угідь, промислів, десятин (на користь монастирів та церков);
- закріплення угод за якими одна особа набуває нерухоме майно у іншої;
- пожалування великими князями будь кому різних титулів, шляхетських чи лицарських переваг;

II. Грамоти пільгові привілеї в особистому їх змісті, тобто приватні закони, що вміщують в собі вилучення із загальних норм, виключення із загального нормативного порядку на користь фізичних або юридичних осіб які поділяються на два види:

- привілеї з більш випадковим та приватним характером, що вміщують в собі лише одну або декілька однорідних пільг, які надавалися переважно приватним особам;
- привілеї з більш загальним публічним характером та складним змістом що вміщували в собі сукупність різнорідних пільг та переваг, які надавалися лиш юридичним особам;

III. Жалуванні грамоти охоронного характеру. Зміст цих грамот полягає не в пожалуванні яких-небудь пільг і переваг, а в підтвердженні всього існуючого вже споконвічно в силу звичаю чи то в силу пожалування. Звідсіля охоронний, консервативний характер таких грамот, звідсіля постійні в них посилення на старовину та заборону її порушувати : „бо ми старини не рухаємо, а новини не вводимо” [1,т.1,2]. Таких привілеїв що надавалися різним провінціям Литовсько-Руської держави з кінця XIV ст. і до видання першого Литовського Статуту 1529 року дійшло до нас біля двадцяти. Деякі з них являють прості пільгові грамоти, інші не мають ніякого значення як

джерела права, але є і такі, в яких включені не окремі пільги та переваги, а детальне визначення відносин даної землі чи області до всієї держави. Жалувані грамоти охоронного характеру отримали в історіографії назву установчих земських грамот [21,ст.11-36]. Під законодавством Великого князівства Литовського кін. XIV –поч.XVI ст. слід вважати акти загальнообов'язкові акти вищої юридичної сили прийняті: - великим князем литовським самостійно, разом з Пани –Радою, або разом з Пани–Радою і Сеймом; - Пани-Радою самостійно в разі поважної відсутності великого князя; - Загальним Сеймом Великого князівства Литовського. В сучасному розумінні нормативно-правові акти (закони, законодавчі акти тощо) видавалися у казаній період під терміном “листи” які в історіографії отримали назву жалуваних грамот, привілеїв, уставних земських грамот тощо. Саме тексти цих листів кінця XIV–початку XVI століть є джерелом для визначення рівня тогочасної законодавчої техніки.

В XV ст. внаслідок сукупності внутрішніх соціально-економічних, зовнішньополітичних та юридичних причин виникає об'єктивна необхідність в уніфікації законодавства та створенні загальнодержавних збірників права. А саме таких: як Жалувана грамота Казимира IV 1447 р., що зрівняла у соціальних правах всіх католицьких та православних прелатів, княжичів, бояр, лицарів, шляхтичів, местничів Литовсько-Руської держави; Судебник Казимира IV 1468 року., що став першим загально земським кримінальним і кримінально процесуальним кодексом як на етнічних литовських, так і на білоруських та українських землях, попередника майбутнього Статуту Великого князівства Литовського 1529 року; Уставних земських грамот окремим воєводствам Великого князівства Литовського (Київському, Волинському, Полоцькому тощо). Без удосконалення законодавчої майстерності це проведення систематизації було б не можливо. Результати систематизації можуть слугувати показником рівня законодавчої техніки. Хоча, на думку Д.А.Керімова, з якою погоджується автор даної статі, у законотворчій практиці буває таке, що діяльність по створенню законодавчих

актів має аж ніяк не той результат в правовому регулюванні відповідних суспільних відносин, який переслідувався. Аналіз законотворчості лише зі сторони його результату має той суттєвий недолік, що не враховує всіх складових частин процесу творчості, які є умовою досягнення визначеного результату проте не входять у нього, а також їх логічного розвитку. Все це лише у зверхньому вигляді міститься у результаті [10,ст.15]. Невеликій, стислій об'єм тексту законодавчого акту, простота мови, відсутність значної кількості спеціальних термінів тощо, не є показником примітивності законодавчої техніки у литовсько-руському праві без посередньо. Це була доба проб і помилок у правотворчості, процес становлення своєрідного не рецептованого як в інших країнах законодавства, митці якого дотримуючись принципу – стислість сестра таланту, створювали закони, які відповідали рівневі тогочасної правової культури народу і продовжували наповнювати її новими елементами.

Законотворчість, як і усяке мистецтво, припускає наявність у законодавців достатньо високої загальної культури. Починаючи з XIV-XV ст. культура Великого князівства Литовського все далі відходить від середньовічних теологічних настанов, відкриває шлях для поширення світської культури. Це визначилося передусім:

- у широкому залученні народної розмовної мови до процесу творення духовних цінностей;
- відродженні літературних традицій Київської русі;
- у творчому використанні культурних надбань Західної Європи [11,ст.118].

Розвиткові освіти сприяли великі монастирі і церкви, в яких або біля яких цілеспрямовано створювалися школи, де навчались всі діти незалежно від матеріального становища їх батьків. Подальшу освіту можна було набувати в європейських університетах – Болонському, Гейдельберзькому, Падуанському, Паризькому, Празькому, Краківському та ін. Саме Краків став духовною меккою для молоді Литовсько-Руської держави. Підраховано, що в

XV-XVI ст. близько 800 українців здобули освіту в місцевому університеті - навчальному закладі, заснованому в 1364 р. Казимиром Великим і згодом реформованому з волі королеви Ядвіги, котра заповіла йому всі власні багатства. На пожертви Ядвіги була заснована також литовська колегія при Празькому університеті (1397 р.) де, зрозуміло, також знайшлося місце для вихідців з України [16,ст.285]. Саме випускники цих вищих шкіл ставали кодифікаторами права у Великому князівстві Литовському.

Певні зрушення в XIV-XV ст. відбулися у політичній культурі Литовсько-Руської держави. Цей період припадає на епоху Відродження (Ренесансу) – одного із найбільших прогресивних перетворень в історії людства, який дав поштовх розвитку гуманістичної думки. Відкидаючи християнський ідеал життя споглядального (*vita contem plativa*), гуманістична етика „реабілітувала” людину з усіма її страстями і прагненнями, висвітила у ній могутні сили, що йдуть від розуму, підняла і укріпила самовизнання особистості, в перше відкрила для себе особистий світ – світ творця, а не „тварини”. На зміну пастві що покірно молиться приходить нова генерація людей, що найбільш за все цінує свободу, що розкована серцем і духом [8,ст.6]. Носіями нових ідей в західноруських землях стали Юрій Дрогобич (Котемак), Павло Русин із Красна, Лукаш із Нового Міста та ін. Чого варта тільки постать українського вченого-гуманіста Юрія Дрогобича (бл. 1450-1494), випускника Краківського і Болонського університетів, доктора медицини і доктора філософії, викладача цих вищих закладів, ректора Болонського університету у 1481-1482 р. р., автора багатьох наукових праць. Він активно сприяв поширенню гуманістичних ідей на Батьківщині, вважав, що завдяки доброчесності людина може наблизитися до Бога як ідеалу доброчесності.

Показником подальшого розвитку духовної культури у XV ст. є також створення нових редакцій оригінальних творів часів Київської Русі, зокрема відомого Києво-Печерської патерика, життя святих, зміцнення традицій початкового літописання Київської Русі у вигляді так званих литовсько-

руських літописів і Короткого Київського літопису XIV – початку XVI ст., видання перших друкованих кирилицею книг Октоїх, Часослов Швайпольтом Фіолем у 1491 р. тощо.

Досягнення тогочасної культури Литовсько-Руської держави впливали на світогляд осіб, причетних до законодавства. Проте законотворчість вимагала від законодавців ще і спеціальних знань, визначених навичок, опанування мистецтвом формування і формулювання законодавчих актів. Загальна культура законодавця тісно зв'язала з правовою культурою, а разом з тим правова культура законодавця зворотно впливає на загальну культуру, створює умови для її вільного розвитку шляхом встановлення режиму правової стабільності. В культурі законотворчості акумулюються: різносторонні знання дійсності, її історії і перспектив розвитку; спеціальні знання про право, закон і законодавчу техніку, уміння їх використовувати в практичній діяльності по створенню законів і їх реалізації [10,ст.7].

Ознайомившись з більш як сотнею законодавчих актів кін. XIV – початку XVI ст. Великого князівства Литовського автор роботи не згоден з думками таких науковців, як Я. Якубовським та деякими іншими про те що законодавці цієї держави зовсім не виявляли юридичної освідченності, а закони були убогими за змістом і обмеженими за термінологією [23,ст.72-73], і поділяє точку зору видатного литовського вченого К. Яблонскиса, який відмічав мистецтво литовських кодифікаторів. що з достатньою повнотою и широким підходом виконували завдання по упорядкуванню судової практики, а не обмежувалися чисто казуїстичними формуваннями. За його ж думкою сам зміст Судебника Казимира IV 1468 р. свідчив про високий правовий рівень розвитку, вміння в узагальненому вигляді вирішувати правові питання. К. Яблонскис першим припустив, що Судебник 1468 р. був підготовлений під керівництвом канцлера і віленського воєводи Михайла Кезгайловича, який готував також Жалувану грамоту Казимира IV 1447 р. [22,ст.183-186,307], і який був одним із меценатів Краківського університету в якому навчалися студенти з Литви майбутні створювачі і систематизатори

литовсько-руського законодавства [4,ст.232]. Автор даної роботи погоджується також з висновком І. П. Старостиної про те, що, литовсько-руська правотворчість XV ст., на жаль здебільшого була анонімна і вона не залишила після себе публістичних трактатів. Проте розгляд деяких її ідей на основі правових джерел що збереглися у контексті історії сусідніх держав вже у першому наближенні відриває знайомство литовських юристів з тогочасними загальноєвропейськими правовими ідеями, показує творчий підхід, уміле користування нових принципів до реального життя, використання в діловій та юридичній писемності формул, що ведуть до давньоруського правового досвіду [17,ст.247].

Суб'єктами правової культури завжди бувають особа і суспільство, які знаходяться у взаємозв'язку. Правова культура особи виражається у трьох її головних вимірах: а) правових культурних орієнтаціях; б) діяльності по їх реалізації; в) результатах реалізації цих орієнтацій. Перший з вказаних вимірів передбачає освоєння особою знань, умінь і навичок користування правом. Другий – творчу діяльність особи у правовій сфері, в процесі якої вона набуває або розвиває свої правові знання, уміння і навички. Третій вимір виражає внутрішній потенціал правової культури [19,ст.37]. Показником досягнення правової культури законотворцями Литовсько-Руської держави є офіційне запровадження та письмове закріплення нових, в порівнянні з попередньою добою давньоруського права, таких правових понять як: особиста відповідальність за здійснення протиправних дій; невідворотність покарання; спеціальна та генеральна превенції; співвідношення тяжкості злочину до міри покарання; визначення вікової межі відповідальності; тощо.

Прикладами впровадження особистої відповідальності, на відміну від колективної так званої „дикої віри” часів Київської Русі, є її закріплення: в статті 4 Жалованої грамоти Казимира IV 1447 р.: „Також за проступок, який же коли пропустити, ніхто інший, тільки той виконавець, хто проступить, послуг права християнського, має бути страчен; що ні жона за

проступку чоловіка свого, а ні отець за проступку сина, і ні інший природжений, а ні слуга, тільки олижби був причестних тої проступки, тільки вийдучі проступку проти, нашого господарства” [7,ст.6]; в артикулі 5 Судебника Казимира VI 1468 р.: „А якщо б злодій що у кого крав, а где вкрадено, а там його ухватять з лицем, а він у дім принесе, жона і діти того не поживали: злодій терпи, а жона і діти і дім їх не винен” [7,ст.12]; в Уставній грамоті литовсько великого князя Олександра київським міщанам 1494 р.: „Батька за провину сина не карати, а сина за батькову, а брата за братову вину; казнити винуватого за його справу, як право скажете” [1,т.1,2] та інших пам’ятних литовсько-руського права достатутньої доби.

Принцип невідворотності покарання найшов своє втілення в артикулі 12 Судебника Казимира IV 1468 р.: „А кому татя віддадуть, а той не всхоче його казни ти, а усхоче на ним заплату побрати, а його пустити, а любо його собі в наволю взяти, а на то буде довід: той вже із права виступає, і нам із пани-радою нашого Великого князівства Литовського о тім погадав, як його казнити, а і сказнити його, чого буде достоен. А над злодієм милості не буде” [7,ст.13]; в Уставній королівській грамоті мешканцем Волинської землі, 1509 р.: „А приличного злодія не відпускати, а хто би його пустив, або на відкуп дав, і на нього би довід справний був, той має вину заплатити по давньому, як перед тим було” [3,ст.67], та в інших документах.

Той же самий артикул 12 Судебника Казимира IV 1468 р., закріпив принцип справедливості, а саме такого його аспекту як співвідношення покарання з тяжкістю неправомірної дії: „А якщо злодія видадуть із права, а чим його взвелять казнити по його делам” [7, ст.13]. Основою розумної доцільної міри покарання за той чи інший злочин було звичаєве право, а не норми церковного права. Останні лише підсилювали правові звичаї, що діяли в Київській Русі ще до прийняття християнства і передалися до литовсько-руської доби.

В порівнянні з попереднім періодом дії давньоруського права значно гострішає карне право. Приймається за основу західноєвропейська доктрина

превентивності як у вигляді спеціальної превенції, тобто застрашення самого злочинця перед повторенням нового злочину, так і у вигляді генеральної превенції, а саме залякуванням всього загалу населення отриманими покараннями. Якщо в попередню давньоруську добу права головною метою покарання було відшкодування збитків то в литовсько-руську добу на перше місце виходить залякування, а матеріальна компенсація хоча і залишалась важливою все ж таки стає другорядною. Якщо раніше смертна кара світським законодавством не передбачалася, то вже за Судебником Казимира IV 1468 р. смертна кара через повішання передбачається у десятих випадках: за крадіжку, коли злочинець не може повернути викрадене (арт. 1,2); за те, що господар злочинця знав про крадіжки або мав з них долю (арт. 7); за крадіжку коли вартість викраденого більше півкопи (арт. 13); за крадіжку корови (арт. 13); за крадіжку домашніх речей вартістю більше за полтину (арт. 14); за крадіжку коня (арт. 15); за повторну крадіжку (арт. 16); за вживання обезболюючого зілля під час застосування до злодія тортур (арт. 18); за незаконний вивід людей невольної челяді у одного господаря іншим (арт. 24); за часті крадіжки парубками (двірськими, слугами) майна більше півкопи (арт. 19). Як правило застосовувалася смертна кара через повішання (за Судебником 1468 р. „обещание”, „узвесить”, „повесити”, „на шибеницю”) на той час вважалось жорстоким, ганебним позбавленням життя злочинця. Виконувалось це покарання привселюдно і труп повішаного певний час забороняли знімати з петлі для залякування населення.

Іншим прикладом слідування вітчизняним законотворцями загальноєвропейським правовим принципам є конкретно встановлена вікова межа притягнення до кримінальної відповідальності з 7 років. Так у Судебнику Казимира IV 1468 р. вказано: „А што будеть мали діти ниж семи год тиї в том невинні” [7,ст.11]. Такої правової ознаки як вікова межа суб'єкта злочину в праві Московської держави не було не тільки в XV ст., а і у XVI ст., і першій половині XVII ст. Це видно зі змісту Судебника Івана III 1497 р., Судебника Івана IV 1550 р., Соборного Уложення 1649 р., актів

місцевого управління, Стоглава тощо. Тільки в Новоуказних статях другої половини XVII ст. вперше вказується що вік кримінальної відповідальності починається з 7 років.

З тексту привілеїв, уставних земських грамот, Судебника 1468 р. та інших документів видно що правники Литовсько-Руської держави були знайомі не тільки з принципами тогочасного західноєвропейського права, а і добре знали в першу чергу свою давньоруську правову традицію та притримувалися її. Взяти хоча б „Урок мостникам” (остання структурна частина Короткої редакції Руської Правди Академічного списку) в якому йшлося про мостову повинність, тобто будівництво нових і ремонт старих мостів, та плата за цю роботу. Як видно із також останнього артикула Судебника Казимира IV 1468 р. традиція повинності „мости мостивати” збереглося при великих князях Витовті (1397-1430 р.) і Сигизмунді (1435-1440 р.), і не просто збереглося в усній формі, а була письмово зафіксована: „А також, где хто мости мощивали за дадю нашего за великого князя Витовта, і за великого князя Жиктимонта тут би и нине каждый свое мостеници замостити и заделали как надобе” [7,ст.14].

Чим вище загальна та правова культура законотворців тим досконаліше законодавча техніка при створенні продуктів законотворчості. Чим глибше і більше різнобічне пізнання зовнішнього середовища, тим раціональніше використовуються добуті знання, чим в більшій мірі вони відображають назрівши потреби цього середовища, тим вище теоретичний рівень законотворчості, тим ефективніша дія правових норм, тим оптимальніше досягнення цілей й задач правового регулювання [10,ст.9]. Судебник Казимира IV 1468 р. діяв на всій території Литовсько-Руської держави біля 60 років до прийняття Статуту Великого князівства Литовського 1529 р. і був одним із джерел при його створенні. Уставні земські грамоти які надавалися окремим землям Великого князівства Литовського продовжували діяти і після прийняття Статуту Великого князівства Литовського 1529 р. Хоча вони і потребували санкцій усякого нового великого князя, але як знає історія

литовсько-руського права, в таких санкціях відмов ніколи не було. Довговічність Судебника 1468 р. та уставних земських грамот є одним із головних показників стабільності та ефективності їх дії у Литовсько-Руській державі.

Законотворці Литовсько-Руської держави кінця XIV–початку XVI століть використовували вже різні правила, прийоми і засоби законодавчої техніки. Як саме – можна визначити якщо порівняти їх з тими що застосовуються сучасними законодавцями при створенні нормативно-правових актів та систематизації права. На сьогоднішній день визнано, що засоби поділяються на: а) засоби – інструменти, які відповідають на питання що саме використовують відповідні суб'єкти для вираження змісту нормативно правового акту; б) засоби – прийоми, які вказують на певний спосіб дії, який і складає зміст даного прийому. В свою чергу правила нормативно нормотворчої техніки також поділяються на дві групи: а) ті, які регулюють застосування відповідних засобів; б) ті, які мають самостійне значення і містять певні загальні вимоги до формальних характеристик нормативних правових актів [3,ст.9].

Оскільки засоби і прийоми законодавчої техніки характеризуються специфічними властивостями, доцільними є їх поділ на види на види що відображають ті чи інші їх особливості риси в залежності від змісту допустимих правом явищ, за допомогою яких забезпечується досягнення законодавцем мети правового регулювання при створенні законів. Видами засобів і прийомів законодавчої техніки можуть бути: 1) поняття (як правові, так і не правові); 2) правові конструкції; 3) законодавча термінологія; 4) законодавчі презумпції; 5) законодавчі фікції; 6) законодавча стилістика; 7) мовні засоби виразу велінь законодавця; 8) засоби офіційно-документального оформлення закону; 9) правові символи; 10) прийоми формування нормативних правових приписів; 11) засоби переліку, цифрового вираження змісту актів, додатку, застереження, примітки.

В литовсько-руському законодавстві різні поняття як не правові так, і правові розвивалися в напрямку їх формування від безпосередньо конкретних до все більш абстрактних. Це пояснювалось тим, що ускладнення проявів життя не могло бути охоплене конкретними поняттями за допомогою яких здійснювалось правове регулювання незначної частини дійсності. Тому конкретні поняття поступово витіснялися вже більш абстрактними що охоплювали правовим регулюванням більшу частину реальних явищ, предметів які виникали в суспільстві.

До не правових понять слід віднести, такі як: „господарь” - хазяїн, голова сім’ї (арт. 3, 4, 7, 19 Судебник 1468 р.); „врядник” – посадова особа (арт. 10 Судебник 1468 р.); „децкий” – особа, що надсилається великим князем для виконання різних доручень, розпоряджень (арт. 9 Судебник 1468 р.); „двор” – господарська одиниця, адміністративний княжий центр управління волостю (арт. 2 Судебник 1468 р.); „дом” – господарство, майно, маєток (арт. 1, 5, 4, Судебник 1468 р.); „поспольство” – народ, загальнодержавна громада (вступ Судебник 1468 р.); „люди” – піддані (арт. 24 Судебник 1468 р.); „человек” – підданий слуга (арт. 7 Судебник 1468 р.); „паробок” – невільний челядин (19 Судебник 1468 р.); „міщани” – мешканці міст (Установа грамота Литовського великого князя Олександра київським міщанам 26 травня 1494 р.); „казаки” – вільні люди з Черкас (Установа великокняжа грамота київському війту і міщанам, про воєводські прибутки 14 травня 1499 р.) та багато інших. До тогочасних правових понять можна віднести такі, як: „вина” – правопорушення (ст. 14 Судебник 1468 р.); „злодейство” – пограбування (ст. 7, 17 Судебник 1468 р.); „кривда” – нанесення шкоди (ст. 21 Судебник 1468 р.); „рок” – срок (ст. 8 Судебник 1468 р.); „сок” – свідок, що повідомляє офіційно про злочин (ст. 16, 24 Судебник 1468 р.) та інші. Законодавча практика др.. пол.. XV ст. знає вже такі правові стандартні поняття як справедливість, довіра, милість, що є досить прийнятними для здійснення правосуддя. Це видно, наприклад із змісту ст. 11 Судебник 1468 р.: „А якому чоловікові князівському, панському, чи

боярському до князівських, панських, чи боярських людей справа, хто добивається (вирішення справи судовим шляхом), їхати йому шукати суду в господаря, а якщо він відмовиться у судді, то загальний суд, визначивши термін для обох сторін, має вчинити справедливість” (перек. автора) [7,ст.12]. Деякі поняття були успадковані законотворцями з давньоруського права, наприклад „тятьба” – пограбування, а деякі були вперше започатковані і дійшли до нашого часу, наприклад „истець” – одна із сторін в судді, той хто втратив майно.

Підтвердження того, що вже в XV ст. у законотворчості відбувається процес перетворення конкретних, казуїстичних понять у абстрактності може бути наступним. В грамотах кінця XIV ст. при даруванні майна дарувальниками в привілеях вказувала повний перелік предметів, що входили до нерухомого майна, що передається. Так, король польський і великий князь Владислав 1 жовтня 1399 р. дарує своєму слугі Ходку Чемеревичу, „...наше село Надеєво, й с приселком по Кропивники, й совсем правом, с лесом, й с дубровами, с полем, с бортми, й с сеножатми й с реками, совсем оужотком, како к нему йз веку прислушало, старими границами” [14,ст.143]. Із грамот кінця XIV - початку XV ст. видно, що таких прикладів багато. Проте вже в другій половині XV виникає абстрактне поняття, „іменіє”, яке означає чийось земельну нерухомість і охоплює все конкретне майно і речі що в ній знаходяться без їх конкретного переліку. Так, в грамоті великого князя Олександра воєводи Віленському, канцлеру, пану Миколаю Радивилевичу від 2 червня 1493 р. сказано: „Про то ми з ласки нашої тое именьє вищейписаное дали пану Миколаю” [7,ст.19]. Таких прикладів також безліч і стосуються вони не тільки договору дарування, але і купівлі продажу, оренди, спадкування тощо.

XV століття в історії вітчизняної нормотворчості характерно тим, що в законодавчій техніці все більш широко і всебічно застосовується такий засіб, як правова конструкція – найбільш висока правова абстракція, що охоплює ряд однопорядкових правових понять низького рівня і виявляє головне,

основне, що існує в цих поняттях. Зміст правових конструкцій полягає в тім, що тим самим відповідні поняття об'єднуються в єдине ціле, на основі якого за допомогою дедукції робляться логічні висновки, що застосовуються до понять нижчого порядку [10,ст.51]. Це був період в нормотворчості коли: на основі різного роду договорів формувалось загальне поняття договору; на основі різних форм власності формувалось єдине поняття власності; на основі різних суб'єктів права формувалось загальне поняття суб'єкта права взагалі. Законотворець відчуває і усвідомлює про необхідність абстрактно групувати взаємно пов'язані юридичні норми, що регулюють однакові види сумісних відносин в те, що ми зараз називаємо інститутами та галузями права і зафіксувати це в конкретних законодавчих збірниках. Починає виникати органічно єдина законодавча система, яка отримала в історіографії назву литовсько-руська.

Саме поняття “право” в литовсько-руському законодавстві пройшло визначену еволюцію від різноманітних простих за значенням термінів до абстрактного об'єктивного вже близького до сучасного поняття. Слід зазначити, що ні Руська Правда, ні інші законодавчі акти давньоруської доби не знали абстрактного терміну “право”, він був витвором якраз литовсько-руського періоду. Існують точки зору, що термін “право” запозичений законодавцями Литовсько-Руської держави з польського, сербського і чеського чи інших правничих лексиконів. Так, А. Яковлів в своїй монографії “Впливи старочеського права на право українське литовської доби XV XVI ст.”, зазначає: ”Старовинний чеський юридичний словник, так званий “Prespuksky”, що походить з половини XIV ст., в главі 44 “De iudicio” наводить ряд правничих термінів, які для словника складали земські писарі, між цими термінами латинський термін “jus” перекладено на чеську “pravo” [20,ст.40]. Далі він не виключає, що термін право міг бути запозиченим литовсько-руською актовою мовою у чехів, але для цього необхідно провести спеціальні наукові дослідження над нашими давніми пам'ятками. Автор статті, ознайомившись із литовсько-руськими грамотами переконаний, що

термін “право” є самостійним витвором вітчизняних нормотворців XIV ст. хоча єдиного значення тоді ще не мав. Так, в Грамоті від 8 березня 1301 р. князя Лева Даниловича церкві святого Успенія в Крилосі, він надає останній “право доходное” на села з належними до них селами [14,ст.13]. Тут термін “право” означає дозвіл на отримання прибутків. В Грамоті купівлі-продажу Олехна Романовича від 30 січня 1347 р. про продаж частин свого майна Григорію Тумкелю,- термін “право” має значення володіння, а саме в ”ступити в право” [14,ст.26]. В Угоді литовсько-руських князів Явнута, Кейстута, Любарта, Юрія Наримонтовича та Юрія Коріянтовича з королем польським Казимиром та мазовецькими князями 1352 р., цей термін означає вже виправлення, покарання, а саме: “...кто кому криво оучинть надобе ся оупоминати старьишему и оучинити тому и (сь) праву, оучинить которьи добрыи члвкъ кривду, любо воевода, а любо пан оучинити исправу ис нимъ” [14,ст.30]. В присяжній Грамоті Дмитрія-Корибута, князя сіверського і новгородського на вірність королю польському Владиславу від 1388 р. він присягає: “...голдували (присягали, від авт.) ієсмо верно и право, не зрушеною верностью” [14,ст.84]. Тут “право” виступає в ролі правдивості. Найбільш цікавою є Грамота великого литовського князя Олександра-Вітовта від 1 липня 1388 р. про визначення правових стосунків між євреями і християнами у Литві. В якій термін “право” вже має більш узагальнений характер і розуміється як визначені норми, правила, порядок поведінки у вигляді привілея для євреїв: ”Умыслили есмо съ паны радами нашими и дали права и вольноти всей жидове вышейменской мешкаючимъ въ этомъ панстве нашом” [14,ст.86]. Крім того в цій же Грамоті «право» можна визначити як правила та порядок поведінки для мешканців усієї держави: “И тежь естли бы хрестьянинь не который жидовце рукою квалтовною мель што вчинити, абыы вдариль, маеть карать, подлуч права наше земли” [14,ст.87]. Також це одна із найперших грамот, де термін “право” визначається як суд, судовий розгляд: “...яко право найдеть, маеть быти каран” [14,ст.86]. Протягом XV ст. термін “право” обособлюється, його починають застосовувати, як правило у

судовій сфері. Так у Судебнику Казимира IV 1468 р. за право у судовому процесі вважають: “видать с права” – передати до суду для здійснення вироку (арт. 12); “виступить із права” – порушити закон (арт. 12, 25); “виступити із права земського” – порушити загальнодержавні законі Великого князівства Литовського (арт. 21); “дать право” – розглядати справу по суті (арт. 22); “сталосся право” – завершення судового розгляду (арт. 9), тощо [17,ст.377-344]. Ця традиція була продовжена і в уставних земських грамотах. Так в Уставній грамоті литовського великого князя Олександра київським міщанам 1494 р.: “карати винуватця за його справу по праву” – визнавати винним тільки через суд; “як право скаже” – як суд вирішить [1,т.1]. Важливою заслугою законотворців кінця XIV– початку XVI століть було запровадження в актових документах таких абстрактних понять як “волоське право”, “міське право”, “магдебурзьке право”, “християнське право”, що стосувалося окремих видів середньовічного литовсько-руського права. Так, наприклад, в Грамоті Володислава, князя опольського про дарування маєтку в Бахурі своєму слугі Ладомиру Волошину 1378 р., вказується на волоське право:– “садити село оу волоськіє право” [14,ст.59], тобто, надання дозволу на часткове самоуправління в селі за звичаєвим молдавським правом, що склалося у XIV-XV ст. з утворенням Молдавської держави, поширювалося на вільних селян і діяло також в українських селах Галичини і Поділля. Про міське право зазначено в Уставній грамоті Литовського великого князя Олександра київським міщанам 1494 р.: “Хто же міщанку з домом візьме у міському праві, то він має ту ж службу служити, яка і перше з того дому йшла” [1,т.1]. Під міським правом розуміли систему норм давньоруського права, що діяло в українських містах в XIV- XVI ст., або до їх привласнення магнатами, або до надання магдебурзького права. Прикладом регламентації магдебурзького права в литовсько-руському законодавстві може слугувати, “Жалувана грамота великого князя Олександра місту Полоцьку” 1498 р., де воно має назву “право Немецкое Майдеборское”, тобто систему норм та виключних правил на самоуправління

в українських, білоруських та литовських містах, що базувалась на магдебурзькому праві (Magdeburger Weichbildrecht). З середини XV ст. в законодавчих актах починають застосовувати абстрактне поняття християнського права (в сучасному розумінні канонічного права), посиляючись на нього при здійсненні судочинства. Наприклад, в Жалуваній грамоті короля Казимира IV 1457 р. вказано:” Також за проступку, каколь коли проступить, ни хто иный, только тот виноватец, хто проступить, подлуг права християнского, и мать быти казнен” [7,ст.6]. Під християнським правом в той час розуміли сукупність норм встановлених церковними канонами (правилами) та церковними звичаями I, нарешті, в др. пол. XV ст. постає поняття литовсько-руського права, як системи обов’язкових санкціонованих норм Великого князівства Литовського, яка встановлювалася і охоронялася державою, тобто “права” в об’єктивному сенсі. В Жалуваній грамоті короля польського і великого князя литовського, руського і жемойтійського Казимира IV 1457 р. запроваджується поняття “права коруни Польської”, тобто, загальнодержавне право королівства Польського, яке торкалося і шляхти Великого князівства Литовського [7,ст.5]. В Судебнику Казимира IV 1468 р. чи не найперше застосовується поняття право земське, (“бо тот ис права земского вісту пил, а над право сягнул”) [7,ст.14], а саме публічного права всьго Великого князівства Литовського. Термін “литовсько-руське право” застосовувався в законодавчих актах не так часто як земське право, але все ж це не до кінця штучна назва. Наприклад, в Жалуваній грамоті великого князя Олександра від 4 жовтня 1498 р. при наданні права на самоуправління м. Полоцьку вказується “...тое место нашо с права Литовского и Руского и которое коли будет там держано, в право Немецкое Майдебурское переменяем, на вечние часи” [7,ст.21]. Отже, якщо на початку XIV ст. під терміном “право” розуміли таке як “дозвіл”, “власність”, “суд”, “покарання”, наприкінці XV ст. “правила поведінки” “порядок” то вже в другій половині XV ст. формується абстрактне поняття права в об’єктивному його розумінні. З тексту нормативних актів XV ст.

видно, що законотворці використовували при їх проектуванні такі засоби законодавчої техніки як те, що ми зараз визначаємо презумпцією і фікцією. Прикладом застосування презумпції, тобто, закріплення в правовій нормі припущення про вірогідність настання певного юридичного факту є арт. 7 Судебника Казимира IV 1468 р. де зафіксовано: “А коли чий человек у злодейство упадеть, а будеть господарь его тоє видел, а любо и с ним удел омел, а будеть на то довод: и тот так терпи как который злодей” [7,ст.12]. Підтвердженням використання фікції, а саме визнання неіснуючого в реальності існуючим чи заперечення існуючого є положення з Уставної грамоти литовського великого князя Олександра київським міщанам 26 травня 1494 р. “Якщо два чоловіки тятю межи собою будуть мати, і один се видасть, а другий ся те видасть, тут вини немає: якщо ж обидва видадуть, то не буде вини” [1,т.1]. Якраз в сучасному кримінальному праві прикладом засобу фікції є закріплення в законі положення про звільнення від кримінальної відповідальності при дійсному розкаянні осіб, не дивлячись на те, що злочинне діяння було вчинене.

Аналізуючи зміст першого кодифікаційного збірника Судебника Казимира IV 1468 р., можна зрозуміти, яких правил системного викладу намагалися дотримуватися тогочасні вітчизняні законотворці при його проектування, а саме:

- запобігали логічних протиріч між Судебником 1468 р. та іншими законодавчими актами рівної юридичної сили;
- не допускали нормативних правових приписів;
- ув'язували Судебник 1468 р. з раніше виданими нормативними актами;
- не робили відсилок до неіснуючих актів.

Таких самих правил законодавчої техніки дотримувалися законотворці при підготовці Жалуваної грамоти Казимира IV 1457 р. та Уставних земських грамот кінця XV - початку XVI ст. Проте при підготовці цих збірників нормотворцям не вдалося звести до мінімуму кількість правових актів з одного й

того ж питання, послідовно використовувати однакові терміни, до кінця забезпечили матеріальні приписи процесуальними.

Основними засобами системного викладу Судебника 1468 р. були: галузева типізація (включення нормативних приписів до кримінальної галузі законодавства); структурне викладення нормативних приписів у доступній для тогочасних правників формі; використання мовних формул “ а коли”, “а будуть ли”, “а також”, “пак ли будеть” тощо[7,ст.11-14].

Що стосується мови законодавчих актів кінця XIV початку XVI ст. Великого князівства Литовського, то це питання залишається дискусійним і на сьогодні. Тогочасну мову в історіографії називають “білоруською”, “давньоруською”, руською мовою”, запропоновують терміни “середньовічна західно-руська мова”, “давньобілоруськоукраїнська мова”, “слов’янська канцелярська мова Великого князівства Литовського”. Ознайомившись з науковими дослідженнями таких видатних вчених литовсько-руського права, як В. Пічета, С. Лазутка, М. Тихомиров, Г. Хорошкевич, З. Зинчавічус, І. Юхо та інших, автор статті схиляється до висновків доктора права П. Кеннеді Грімстера, яка вважає, що державною юридичною мовою на всій території Великого князівства Литовського протягом XV-XVI ст. була «руська» мова, що як “своєрідний лінгвістичний попередник білоруської і української мов, що існувала паралельно з мовою Московського князівства” [9,ст.57]. Хоча в одній із пізніших статей дослідниця називає основною мовою канцелярії за часів Литовсько-руської держави українську мову. Як би там не було достовірно відомо, що законотворці та законодавці розробили свою унікальну, відмінну від інших офіційну юридичну мову, якої дотримувалися при підготовці і прийнятті законодавчих актів, діловодстві, судочинстві, державотворенні протягом всього існування Великого князівства Литовського XIV – XVI ст.

Проаналізувавши велику кількість законодавчих актів Великого князівства Литовського періоду становлення загально земського литовсько-руського права кінця XIV – початку XVI ст. автор приходять до висновку

про значне зростання майстерності у законотворчості в порівнянні з попередньою добою Київської Русі, коли законодавча техніка була ще недосконалою і тільки починала зароджуватися у вітчизняній правовій системі. Завдяки зусиллям законотворців звичаєве право починає витіснятися писаним спочатку у вигляді різноманітних простих привілеїв і закінчуючи загальнодержавними збірниками законів. Цьому позитивно сприяв розвиток загальної та юридичної культури як усього населення так і правлячої еліти. Головними досягненнями законодавчої техніки цього періоду було створення Жалуваної грамоти короля Казимира IV 1457 р., Уставних земських грамот окремих земель Литовсько-Руської держави, вершиною ж майстерності законотворців був Судебник Казимира IV 1468 р., що виник внаслідок кодифікаційних робіт і став першим вітчизняним галузевим кодексом в українських землях. Не дивлячись на архаїчність та казуїстичних деяких його норм, ті юридичні засоби і прийоми, що вперше впроваджувалися при його проектуванні, вдосконалюючись, застосовувалися при створенні Статуту Великого князівства Литовського 1529 р. і його наступних редакцій, що діяли на Україні понад 300 років.

Значення вітчизняного досвіду законодавчої техніки литовсько-руської правової системи має велике значення для теорії і практики законотворчої майстерності. Він надає в наше розпорядження вимоги і прийоми законотворчої майстерності, які в процесі їх тривалого історичного застосування довели свою цінність. Безумовно цей досвід використання засобів, правил і прийомів створення та систематизації законодавчих актів заслуговує повсюдного практичного використання в законотворчості, особливо для розширення та поглиблення професійної компетентності парламентарів та службовців державного апарату в осяганні спеціально-юридичних знань в сфері права, законодавства і законотворчої техніки, які чітко повинні усвідомити, що створення змістовного, правильно оформленого та ефективно працюючого закону рівнозначно відкриттю в науці.

Авторські перспективи розробок у даному напрямі полягають у дослідженні проблем удосконалення законодавчої техніки України наступних періодів її історичного розвитку, створенні узагальнюючих праць з цієї проблематики.

1. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и издание Археографии 1846 – 1855., - Т. 1,2. 2. *Ант Л.* Законодательная техника советского периода // Законодательная техника: Научно-практическое пособие. – М., 2000. 3. *Гопля І.О.* Теоретичні основи використання нормотворчої техніки /Автореферат дисертації на здоб. наук. ступ. к.ю.н. – К., 2004. 4. *Голенченко Г.Я.* Студенты Великого княжества Литовского в Краковском университете XV-XVI в. /Культурные связи народов Восточной Европы в XVI в. – К., 1999. 5. *Дзейко Ж.О. Вовк О. Й.* Історія законодавчої техніки в Україні періоду княжої доби кінця IX – початку XIV ст. // Ж.Держава і право – К.: Ін-т держави і права ім. П.М. Корецького НАН України, 2005. – Вип.. 28. 6. *Жени Фр.* Законодательная техника в современных гражданско-правовых кодификациях // Журнал Министерства Юстиции. – СПб., 1906. - №8 (октябрь) , №9 (ноябрь). 7. Законодательные акты Великого княжества Литовского XV – XVI вв. / Сбор. матер. к печ. И.И. Яковкиным. – Л., 1936. 8. *Замалеев А.Ф., Зоц В.А.* Отечественные мыслители позднего средневековья (конец XIV– первая треть XVII в.) - К., 1990. 9. *Кеннеді Грімстед П.* Руська метрика: Книги польської коронної канцелярії для українських земель (1569-1673 рр.) // УДЖ - К., 1989. - №5. 10. *Керимов Д.А.* Законодательная техника /Научно-методическое пособие. – М., 1998. 11. *Литвин В.М., Мордвинцев В.М., Слюсаренко А.Г.* Історія України / Навчальний посібник – К., 2002. 12. Нариси історії архівної справи в Україні / За заг. ред. *І Матяш та К. Климової.* – К., 2002. 13. *Муромцев Г.* Юридическая техника: некоторые аспекты содержания понятия // Проблемы юридической техники. – Нижний Новгород, 2000. 14. Грамоты XIV ст. /Упоряд. *М.М. Пещак* – К., 1974. 15. *Прянишников Е* Развитие законодательной техники в дореволюционной России // Законодательная техника: Научно-практическое пособие. – М., 2000. 16. *Русина О.В.* Україна під татарами і Литвою. – К., 1998. 17. *Старостина И.И.* Судебник Казимира 1468 г. / Древнейшие государства на территории СССР – М., 1991. 18. *Тимошенко В.* Основні етапи систематизації законодавства в Західній Європі // Систематизація законодавства України: проблеми та перспективи вдосконалення. – К. 2003. 19. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Голов редкол.: *Ю.С.Шемтученко* – К.: “Укр.. енциклопедія”, 1998. – т.2. 20. *Яковлів А.* Впливи старочеського права на право українське Литовської доби XV – XVI ст. – Прага, 1929. 21. *Ясинский М.* Уставные земские грамоты Литовско-Русского государства. – К., 1889. 22. *Jablonskis R.* Lieturos vallstybes ir teises istorija iki XVI vidurio / Istorija ir jos saltiniai/ - Vilnius, 1979. 23. *Jakubowski J.* Studya nad stosunrami narodowosciowenni na Litwi pred inia Lubelska. – W-wa., 1912.